

A.GERGELY ANDRÁS

Mágikus pokoljárások, avagy háttérzajok a kiszolgáltatottság antropológiájához

Tudunk vagy sejtünk, képzelünk vagy megbizonyosodunk, tapasztalunk vagy megfélemedünk, értelmezünk vagy megértünk... Eljárások ezek, önképek és társ-képek, kísérletek a félelem ellen, a megismerhetőség hitéért, a megnevezhetőség bátorságával, a definíciók fegyverzetével. Társas tudások, társadalmi gyakorlatok, szociális interakciók, retorikai győzelmek, belátási kísérletek, megnevezési szertartások. A tudás gőgje a titok ellen, a szellem hatalma minden ellen, s néha önmaga ellen is. Nevezzük talán belátásnak vagy megértésnek, értelmezési jogosultságnak és definíciós hatalomnak akár, vagy békéltető eljárásnak mindama rejtélyek túlsó partján, ahol fennen harsoghatjuk, hogy lám, elértük, megragadtuk, neve van, kategóriája, besorolási mutatója, tehát igazat nyertünk, amiben sosem lehetünk kellőképpen biztosak, de minduntalan megkíséreljük, hátha egyszer mindörökre birtokunkba kerül... Kerül a tudás, a név, kerül a fogalom vagy a jel, az Emberhez kapcsolt céltudat, az optimista jövőkép, a létezés okának és módjainak értelmes tárháza.

Vajon miért és miként hat megnyugtatóan vagy felajzóan tudatunkra az a fajta tudás, amelyet arról formálunk, amit nem tudunk és nem is tudhatunk igazán? Merthogy nem tudnivaló, hanem valami más. Nyerünk vele bátorságot, fölépítünk szabadságot, elkereszteljük valaminek: békének, jelképnek, toposznak, a viszály elleni harceszköznek, a kiszolgáltatottság elleni fogalomnak, a megnyugvás tudatának, a harag ellenszerének vagy az emlékezet lenyomatának. Aztán akkor már itt a mi jelenünk, s vele a boldogító definíció, a jövőkép, a társadalomremény. Kell ez nekünk. Ez az illúziótlan univerzalizmus, a belátás bátorsága, a megnevezés joga, a távolság, mely békít és andalít.

Csak hogy legtöbbször mindez még sincs ily intenzív kulturális kényszernek kitéve, tudományos erőnek kanalizálására szánva. Valahogyan vannak a dolgok, a megnevezés szinte rájuk tapasztolva, az emóciómentes tudomány által hitelesítve. S nevezzük Társadalomnak, ha megengedik! Saját kiadásban, ideális esetben, azonos nyelvi közegben és kulturális miliőben szinte nem is lenne ennek akadálya. Verbálisan formalizálni, nyelvileg uralni, fogalmilag lecsupaszítani, s ezzel szinte megragadni – mi egyéb közhaszna lehetne a társas tudásnak, a közös révedésnek, a megőrzött kincsek verbális birtoklásának?

Aztán már csak hivatkozni kell. Ki gondolta, mikor s hol, s még mások hogyan minderről vagy mindez ellen. A győzelem máris a miénk, mihelyst nevet adtunk, elhelyeztünk, a gyakorlat rendelkezésére bocsátottuk. Ami meg a megélt, valami fölött uralmi derűvel eligazodás bája, az már saját, narratív, bölcs és belátásos, rangos és vitathatatlan tudás!

Vagy mi. Példaképpen a másként tudás ellenszere. Esetleg a bizonytalanság elkerülésének technikája. A lét igazolási eszköze, a befogadás nyelvtanával, a jóváhagyás szinte testvéries eleganciájával. S azután aki értetlenül jön, az már vagy csak elfogad és tudomásul vesz, vagy makrancosan átnevez, újradefiniál, önmagát is boldogítva konstruál. Birtokában a rag, a jelző, a minősítés, a tiszta nyelvi-együttes közlésjoga, a befogadók és kirekesztettek körének definiálási előjoga is. A többi meg néma csend.

Az emocionális pompába mégis sokszor, vagy mindig újra meg újra beleszövődik, belevegyül és benső átírást sürget olykor a másként tapasztalás. A kinetikus kalodából, a behatárolás szegmentarista gőgjéből néha előtör a klasszifikáló, materializáló magabiztosság, de csak hogy olykor maga is szembesüljön a nem kellő vagy nem kielégítő bizonyossággal. S lehet, ez nem valamiféle illúziótlan univerzalizmus, hanem csupán a cseh (és részben kelet-európai megfogalmazott) kényszeredett magabiztosság az eligazodás terén és a meglátások önteltségével. Ám aki netán híján van a franciás szótárnak, melyben még a jelentéssel felruházott fogalmak is újabb definíciókat vonzanak és változó alakú formulát is képzelnek, nemegyszer épp a már meglelt tartalom és jelentés örömevel fordul a további, megszámlálhatatlan ellentmondások és kiviruló megfontolások felé (*les Lumières*, többes számban, hogy eltántorítson az egyetlen kizárólagos megfontolást igazságnak meghirdető rendszer képzetétől!).¹ Az illúziótlan univerzalizmus kicsinyhitűsége és egyetlen megoldásra törekvése persze önmagában is el-leend, nincs szüksége a teljesebbnek tetsző árnyaltságra, a felvilágosodó értelem visszényeire, a közlésbátorság bántó magányosságára.

Látszólag valami megtévedt magánmonológ tónusában zsolozsmázom itt. Ám mégsem csupán. Mert hát ki ne tudná Kafka mindenhol ottlétét a zugokban, Hrabal szikrázó őszinteségét a snasszságokban, vagy Michal Ajvaz (*A másik város*) titokra fogékony tekintetének cseles csalárdságát hová tenni, amikor az evidens közös világok megismerésén túli (vagy belüli?) magánvilágok esélyeiről is éppúgy szó van?! Vagy mikor a prózai és társadalomszemléleti hagyomány nem/nemcsak az előíró, joghiteles, predikciókban előtolakodó evidenciáiról van szó, hanem az egymást is át- meg átfonó stílári és gondolkodási hagyományok, a váltakozó perspektíva lehetséges rétegzettségéről, fókusz távolságairól, a bármikori és bárholi elbeszélő én kapcsolódásairól mindahhoz a létező világhoz, melynek elemi szubjektivitásra készsége, összekomponálásra igényt tartó szétesettsége a történeti fájdalmak vidékeiről szedett elemekre épül. Az illetén mélyülő, zavarba ejtően komplex, de összességében mégis pusztító összhatású elbeszélő módoknak, amelyek között kiemelt helyet biztosít magának Jáchym Topol legtöbb könyve, valahol a lényegi mélységekben és élményközeli tudásokban lakozik a rejtkező elhallgatások, a „résekből” mindenütt előtolakodó utalások dekompozíciós technikája, amelyek olvastán épp a mindenkori olvasónak kell újra összeraknia az elhallgatások, rejtett jelentések háterszágát és a történő történelem visszafelé vezető nyomonvonalait.

1 G. Kovács László, Patrik Ouředník 2006 *Illúziótlan univerzalizmus* (Interjú) <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2006/XV.-evf.-2006.-marcius-aprilis/OUREDNiK/Illuziotlan-univerzalizmus>

Topol provokatív iróniája és a mindenkori (megokolt, elterpeszkedett, fenyegetően konstans) félelem történeti és traumatikus eseményeinek belvilágára utaló regényterei sajátos laközvezeteli, „Sinistra-körzetei” a vidéki cseh-felvidékek és város-alvilágok lehetőségességének. És történeti idejük akár lehetne mai is, Monarchia-kori is, vagy a bogumilikus időkből való, mert mindegyikben valamiféle rémisztő átmenet lakozik a mágikus irrealizmus és a kíméletlen emlékezeti szoborállítás között. A degenerálódó rejtélyek hőmpölygő ciklikussága, a folytonos várakozás az irrealizmusra, a nyomra nyom kiszámíthatatlanságok és a keresések elszántsága ül talán mindmegannyi regényén. Az *Éjszakai munka*, az *Angyal* miliője éppúgy, mint a *Nővérem* biztos talajt fog a történeti képek, képzetek, félelmek és megszállás-impresziók érzelmi mélyvilágában, s minduntalan ott leli meg a menekülés, a sodró politikákra reflektáló emberi közösség elszigetelt mikrotájának kínjait.² Árvaház, elhagyottság, távoli és közeles fenyegetések, viselkedési defektusok vagy aberrációk, eszközlétre kényszerítettség, a mindenkori megszállottak reményvilága és a kapaszkodók, jövőremélők eszmeképzetei vívnak párviadalt az uralkodó eszmék, ezek kiszolgálói, avagy a mindenkori pogromok, megszállások, törvénytelen törvények és még törvénytelenebb leszármazottak alig múltja, vasos jelene és éjszakai részvilágokból kibukkanó patkányszármazékok uralmával...

De lehet-e mindebből nemcsak a szürreális reáliát, hanem a jelenmúlt örökségesítésének tegnapi túli, holnapok felé vezető útvonalait látni vagy képzelegni? Szolgál-e mindez társas tudással, társadalmi jövőképpel, átélt jelenképtelenséggel? S egyáltalán: beteges képzetek vagy regényes átiratok, szociografikus hitelű falukép vagy veszett képzeletre támaszkodó ördögjárás kontrasztjai építik ezeket a históriákat? A „mi kis falunk” dadogós bája, vagy a Kastély immár földbe fordult mélyvilága, negatív antiutópiaja dolgozik-e az efféle társadalomképen belül?

A pokolihoz az ördögi is

Meglepő, bár nem egyedülállóan szokatlan, hogy ciklusai vannak a magyar irodalomtörténetben is a dél-amerikai, kínai, afrikai vagy épp cseh irodalom iránti érdeklődésnek, befogadásnak és érzékenyítésnek – amit lehet korszakos lelkesültségekkel vagy piaci érzékenységgel minősíteni, de tapasztalati valóság, hogy ha a cseh irodalom kortársait keressük a mai hazai kiadói kirakatokban, bizony a kevés kivétel közül is kitűnik a Kalligram, mely legalább a kísérlet merszével tolja elébünk válogatott szerzői kör messze nem érdektelen termését. Néhány éve, amikor Michal Ajvaz szenzációs prágai könyve, *A másik város* megjelent, próbáltam én is valamelyes kultúrafogyasztói visszhangot kicsikarni, de ha ma latolgatnám ennek sikerét, egyhamar beláthatom, hogy

2 A három nagyobb egységből álló regény, a *Nővérem* első blokkjában (*Város*) is a szerzőtől megszokott kulcsszavak: repedés az odúban; a pince; azok a tárgyak; akkor a csatornában; összeesküvés; bizniszösvény; a szerződés: várunk; hang; a sziklán és vidéken; a doboz dolgai; volt egy álmom... Majd: nem rendeztek köztünk vérfürdőt; árnyak; a jel; csapda; népek tavasza; kanak királyság; és elvesztem; keresek, keresek és késeket hurcolok magammal; rengett a föld; a fal és ami mögötte van... Jáchym Topol: *Nővérem*. 1998. Fordította Koloszá Páter. Bratislava/Budapest, Kalligram. Online: mek.niif.hu/00200/00298/00298.pdf

kellő és remélt hatás, referenciák nélkül maradtam. S én még csak hagyján volnék, de a fontosabb kötetek is éppoly szűk körnek magánbeszédei maradtak, mintha a mai moldován költőket vagy koszovói novellistákat kínáltam volna megismerésre. Épp ezért is szembeszökő, hogy immár ötödik (magyar nyelvű s kiadású) kötetel kopogtat Jáchym Topol, ki egy személyben költő, prózaíró, publicista és dalszövegíró is, szamizdat-szerző, a nyolcvanas években több underground zenekar tagja, irodalmi hetilapok-napilapok munkatársa mindmáig, s *Az Ördög műhelye* című kisregénye szinte mindezek együttese, apokaliptikus és szürrealista, historikus és emlékező, a marginalizált-ságban létezés és holokausztkövető érzelmi habitus hű ábrázolata. Vagyis hát a mindenkori és minden holokauszt és elviselés megdöbbentő krónikása, a humánus pártos szószólója alkot körünkben. Netán egy humanista, aki a humánus halálának krónikása, a gótikus mese és a keretes komponáltságú modern rémregény történetmondó dalnoka.

Jáchym Topol ugyanis az ördög regényével ismét (Közép- és Kelet-)Európa 20. századi történelmi és társadalmi traumái körül bonyolódó történetfűzést formál, bárha a kötet mintegy felénél az is kiderül: sem Terezínben, sem Vlagyivosztokban nem érzik úgy a népek, hogy „keleten” lennének, sőt Európa közepének vagy épp határának tekintik magukat, ha mégis megkérdik hovatarozásukat. Az események két helyszínen játszódnak: a csehországi Terezínben és a Minszkhez közeli Hatinyban, a náci vezette népiertás egykori emlékhelyein – magával a helynévvel is jelezve, hogy társadalmi hangulatát és traumáit tekintve, meg a groteszk eszközeivel kifejezve is minden szörnyűségnél lehet még szörnyűségesebb történés, s nem utolsósorban az ismétlődés is ilyen, a köztünk éppen zajló továbbélése mindannak, ami a népek pusztításához vezetett. A holokauszt és a háborús terror túlélő áldozatai, illetve azok leszármazottai itt mindenel és mindenkivel szembeszállva próbálják „táplálni” a világ emlékezetét, lépne csalni figyelmét, őrizni és megtartani azt, amit helyileg a pusztítás ideje véghez vitt. A rémisztő hagyatéknak persze rögtön irigye is támad, s a vita: kinek fájóbb az emlék megőrzése – akár a maiakat is ugyanolyan végzetnek rendeli alá, mint az egykori végzetek az akkoriakat. A terezíni emlékbrancs alig tesz mást, mint kicsiben és helyiben ugyanazt, ami a bunker- vagy kazamataturizmust élteti a világ bármely táján. Saját tervük, majd a fölénk erősödő izmosabbak célja is ez lesz: az emberiség elleni büntettek múzeumának létrehozása, a pusztítás turisztikai esélyeinek bármi áron megszerzése. A Minszk melletti „üzletközpont” azonban már nemcsak a pusztulás bővöletét az emlékezés méltósága helyébe állító törekvések helyszíne lesz, hanem *Az Ördög műhelye* már a bármely emberben lakozó mindenkori gonosz termőhelyévé is válik... Akik itt a haszonkulcskeresők, azok még kevésbé megértőek (vagy, pontosabban, ugyanúgy saját haszonra kalkulálók, mint az egykori, történelmi ügyesek!), így az idősíkok párhuzamai szinte magukat kínálják a kötet lapjain – nem minden „boldog vég” olvasat esélyével.

A kötet belső dinamikája is a méltóságostól a vizionált totalitásig (és tovább) hullámzik: lassú iramú az első harmad, s az események dacára a történés első személyű elbeszélése rámutat a sietség elkerülésének és a személyes visszatekintésnek mennyi dicsfényére, kínjára, sivárságára is. A kötet felétől azonban észvesztően meglődül a történet, a pusztítás logikája mintegy a közlésmód helyébe lép, a kistelepülési eligazodás a nagyvárosi tobzódás erőfölényébe csúszik át. Itt mintegy folyamatos jelenben zajlik a múltba vissza-visszalépő cselekmény: mintha váltanák egymást, keverednének,

filmfolyamként átmosódnának egymáson a hajdani Theresienstadt hírhedt gettójának eseményei a haszonkulcsos emlékeztetelmekkel, az élő emlékezet és a muzealizálható múlt variációi, a történetvezetés drámai keménysége és az elbeszélés fájdalma, a túlélő néhányak megszállottsága és a sodródók örök kitettsége, a büntettek szubjektív ténye és a praktikus-haszonelvű politikai nyereszkekések fájdalmas borzalma. Mindegyik felrázó, időzített lélekbomba, egyszálú cselekményvonulatra görcsölődő múlt, melynek sosem lehet átélt jelene, s ugyanakkor örökre jelenbe zárt rettegés is, melynek jövő ideje még a múltnál is félelmesebb.

A drámaiság, ha regénybe ékelt, de asszociatív archaikus is egyben, talán akkor is magán hordozza a tisztelet, emlékezés és antik büntetésmotívum árnyát, ha itt és mostani maga a történet eseménye. Az itt és most múltbeli dinamikája azonban inkább élesíti a kortársban a messzire eltolt múlt árnyalatlanul sötét poklát, semmint azt jelenvalóvá sumákolja. A triviális analógia persze nem elkerülhető: adott a politikai múltat kisajátító, rendőrrel és feljelentővel, spionnal és államasított emléképtéménnyel taktikázó (Műemlék-méltóságba zárt) hatalom, s a történetek helyszínén az anya megmenekülése és az apa halála ciklikusan követik egymást, mintha biblikus átok vonulna végig rajtuk, kecskelegeltető főhőssel, mitikus eseménysorral, véletlenszerűen rátörő archaikus bűnváddal, keserű környezeti ártalommal, mely a túlélő lényekből sugárzik. A narrált történelem mellékszereplői is rendszeralkotó személyiségek, s mindez a terézvárosias bandérium ünnepélyes vonulásainak, a Prága melletti vármaradvány titkos kazamatáinak, a talányos „álnéven” érkező ruszki partnereknek, a szenvedésnek kitett nyugati menekültek holokauszt-túlélő harmadik generációjának összes szenvedelmét lehetővé teszi. De a fehérórosz párhuzam, Hatiny neve még drámaiban hat az utókor számára, ahol a nyomuló németek a teljes lakosságot megsemmisítették, míg Terezínben „csak” a javát. Javát a menekülteknek, a hontalanoknak, a zsidóknak, az üldözötteknek, s ahol az emlékezeti munka ezért nemcsak egyes sorsokból, utólagos kegyeleti maradványokból épül, hanem a szolidaritás, a politikai örökség, a mindenkori pusztító hatalom végtelen indolenciájának emlékezetéből is. A kiirtott lakosok mentális-morális öröksége azonban nem a „messzi múlt” terápiáját teszi lehetetlenné, hanem a hatóságok önkényes barbárságát is, melynek az engedély nélküli emlékezeti mozgalom, a „revitalizációs” szándékú morális törekvés ismételt kihívója lesz. Cseh és orosz halottak, német és ukrán pusztítók, terápiára szoruló emberek végtelen tömegei sodródnak e látszólag belenyugvó közönnnyel átítatott lapokon, de közben, (ha olvasmányos tónusban is), helyenként a hétköznapi élet börtönítas szókincsével, a minduntalan társadalmi vereség és elnyomottság lélekrontó gazemberségével lepik el a haszonlesések és kegyetlenségek vádjait sugárzó oldalakat. Ha Prágát épp csak bombázták, Hatiny megsemmisülése és a körülötte sűrű erdő fedte falvak sírhellyé válása (143 települést égettek fel, 433 pedig eltűnt a térképről) sokszorosa az itteni áldozatnak – s mindkét emlékeztetési hely utólag a megmaradtak küldetéses vállalásával került be a közép- vagy kelet-európai történelembe. De vajon értheti-e egyik a másikat? Lehet-e Prágában élő emléke Katynnak, s lehet-e ugyanolyan vagy párhuzamos múltkonzerváló szándék, amely ellehetetlenült emberek emlékezetére épít emitt vagy amott? S lehet-e a mai prágaiaknak vagy uralkodó putyinoknak, rablovics gaztevőknek, önkéntes gyilkosoknak szelíd lelkiismeretéhez vágni az évszázados jelentéstartalmak vádját, a dokumentáló közös igényt, az emlékezet tisztelgésének fontosságát, a hivatásos emlékezeti hivatá-

lok ócska közönyének elégtelenségét, a tárgyi kultúra pusztulását, az emberi kultúra elvadásának fejleményeit? Mellesleg lehet tudni azt is: az eleven emlékezet mint archaikus felkiáltójel minden hatalmat bőszt, és minden hatalom harckocsis ellenereje mögött ott rejlik az embertelenség öröksége, no meg örök emberanyaguk mögött a kiszolgálás „ügyes” alázata is. Ahol a terezíni Örömműhely létrejöhett, hogy a kódorgó lelkeknek terápiás gyakorlattal adjon végsőleg amortizáló feloldást, onnan léptéket váltva és az epikai változás drámaivá fokozása érdekében mesélő főhősünk mintegy átkerül Az Ördög műhelyének helyszínére, ahol talán még maga az ördög is szelíd kecskének minősülne az emberi gonoszság főszereplői között. Ezek pedig számosan vannak, tudatfosztó kegyetlenséggel és perfekt likvidátorsággal. Ügyesek, az új ügyesek korszakában, a mindig túlélő ördögi pokolfény derengésében, a fenyőerdők hamvában is.

Topol bár korunk sértettségi és megaláztatottsági mitológiáját alkotja meg, szinte észrevétlenül a történelem eposzivá válásának kereteit is megrajzolja. A fejezetek drámai fokozása szinte filmszerű dramaturgiával szolgálja a leírhatatlan képsorok vízióit. De még ez sem lehet teljes szerzői énje számára: a kötetvégi köszönetnyilvánításban külön is bocsánatot kér azért, mert „nem vagyok képes teljesen realiztikusan írni a démonokról” – írja. Csupán elgondolhatjuk, e messzi modern mitológikum mivé is lehetne, ha „realisztikusabban” szólna. De visszább a képzelettel! A tanúságtévő és a létállapot morális veszélyeztetője lehet ugyanaz. Ám a mitikus megbocsátás legyen örökrészünk, ha mindazt, amiért Az Ördög műhelye szótárunkba kerülhet, még ennél is realiztikusabban mutatná be. És szüksége sincs rá. A műhelyben a mindenkori ártalom, a tetetlen gonosz, az Ördögnél is ördögibb Ember talál alkotóhelyre. Az emberiség ördöge éppúgy alkot, mint teszi azt az alternatív próza és a humánus tárgyválasztás kortárs cseh szerzője. A vízió és életérzés, szerelem és pusztulás, a keresés és az extimitás, vágy és túlélés, líraiság és groteszk, drámaiság és abszurd mai cseh alkotója már előző regényeiben is a nyelv és a káosz, a szétesett világok és az apokaliptikus szabályok, a menekülés és megőrzés összhangjában teremti meg saját hangját, a háború hangját, melyben sosincsenek győztesek, de mindenki áldozat. Mágikus és misztikus nyelve, városi tájírása és falusi lét-drámája ezt a kötetét (mint a korábbi négy másikat) ugyancsak kitölti – mintha az ördögibb Ember mindenkori létezéséért kérne mindegyre aktuálisabb megbocsátást. Pedig azt is pontosan tudja: ezt valójában senki és sehol nem kaphatja meg, legkevésbé a világainkban fölöttébb bűnrészes Ember.

Entre-acte: a megismerő megértés elszalasztott esélyei a társadalomkutatásban

Jelzem rögtön: semmiképpen sem nagy-komolykodó-száraz tanulmányrészlet akarna lenni ez. Kicsiny közjáték csupán, alkalmi függőhíd az értelemvesztett megismerés harc mosta partjai között, talán morgoló-dás-esszé, vagy inkább még ez sem, csak leplezetten ünnepélyeskedő, interdiszciplinárisan kötözködő kérdezősködés. Esetleg olvasói jegyzet, belefontoskodás, hangos tépelődés. Nem másról, csupán arról a tudásszférről, melybe ha olykor belelátok is, egyre kevesebb közöm van hozzá. Nem, vagy nemcsak azért, mert „a társadalomról” való tudás (jó és régi szokása szerint) „valahol magasan” a felhők fölötti világban úszkál... (Ettől még lehetne madár, drón, őrangyal

vagy megfigyelőgép is. Az meg hadd éljen, egészségére!) Inkább ami szontyolít, kedvem szegi, az a megkérdőjelezhetetlen tudálékosság, ami a „jobban tudom” és a „mindig is tudták” közötti intim résben fekszik el, és csöppet sem reflektál önmagára: tényleg tudom-e, tényleg AZT tudom-e? Politikával foglalkozni... – nyilván nem lehet úgy, hogy az alanyi szerző nem mond át vagy bét, nem foglal pártálláspontot, vagy nem igyekszik függetlennek festeni magát bármilyen „pártos” elköteleződéstől. (Ettől persze – még vagy már – olvasói egy részének eleve gyanús, hiteltelen, kétségeket keltő lesz, mert hisz micsodás mondás, amelyből nem derül ki, honnan beszél, kihez szól akkor a T. Szerző?!) A Társadalommal foglalkoznia a kutatónak ugyancsak „távolságtartó” közvetettséggel illik..., az meg ugyanolyan „újságírós”, publicistai, mintha hírt közölne források nélkül, tanmesét szereplők nélkül, hitbéli tanítást szakrális előkép nélkül, vagy színskálát vakon.

Vesse nyugodtan ellenem a Tisztelt Olvasó: na hát akkor vallj színt, pajtás, éppenséggel te akkor hol állsz?!? Honnan beszélsz? Ki bízott meg veled, milyen előjogod adja a tudásközlés merszét...? S akkor épp te honnan tudod-mondod emezt, mik a forrásaidd, mire hivatkozol, kinek inspirációjára gondolod „végig” a dolgokat?

Rövid választ ezekre nyilván nem tudok. Ezek is talányok... De mégsem csak azok. A célzott beszélgetés mindig lehet messzi jövőendőbe felelőtlenkedő, széles(en nem létező) néptömegekhez szóló, megbotránkoztatóan lehangolt frázis, tudálékos pontosítgatás, akarnok tukmálás, rátartó cselezés az „objektivitás” védfala mögül, kötelezettség nélküli szurkapiszka mindenki ellen, aki gondolkodik vagy esélyes az önálló közlésbátorságra. De mindig tart is valakitől valakik felé, iránya van, útja, sebessége, tempója, célja kell legyen. És tételezi a másik oldal, a másik fél, a megértő, a befogadó, az ellenkező, a vitatkozó „objektív” létét, vagy legalább képzelt eshetőségét, lehetséges partnerségét, együtt érző megértését... A céltalan beszéd viszont magányos. Felelőtlen is emiatt, de főként talán haszontalan, majdnem értelmetlen is. Jószerivel azért választ az ember közlő-beszélő szakmát, hivatást, pozíciót, látószöveget, mert valamely közlendője érlelődik időről időre. S ha mindig csak csipetnyi részét mondja el annak, ami várható, épeszüen lekezelik majd, legyintenek rá, érdektelennek gondolják. S vajon elmondhatja-e „egyszerre” is? Akkor meg kinek? Célzottan kire építve, kihez szólva?

De lehet-e egyáltalán „célzott” egy beszélgetés? Úgy vélem, mindig az. Vagy magánmonológ, s akkor is az. Terápiás, vagy tisztázó, vagy kényszeres akár, de szól, valamiért és valakihez. Megnyugtatóan, fölhergelően, fásultan, görcsösen vagy kisszerűen, de mégis szól. S még inkább, ha másik felet, képzelt Olvasót vizionál a közlő. Egyik fél önmaga, de a másik nélkül még önmaga sem lehet (amúgy). Csakhogy delikát kérdés marad: attól, mert nyilvános, akár közvetített, akár direkt, közössé lesz-e, aminek azzá válnia hivatása, küldetése volna? Csak amatőr közvélemény-kutató vagy félamatőr kommunikátor vagyok, mégis meggyőződés, hogy közössé válik előbb-utóbb minden, esetleg csak sokkal-sokkal később, éppenséggel évtizedekre is pangó, megalvadt állapotában – de még akkor is kihámozható, s ha érdemi volt az üzenet, s akkor talán, végre, időlegesen megérthető, sőt aktuális értelmében is vehető, fogyasztható, pártolható, megszívlelendő. De ehhez közölni kell, nyilvánosan, olykor kihívóan. A kortárs társadalomtudomány szinte csakis zárt önköreiben közöl, zárt tudástománynak monologizál, bennfentes világokat épít ki, akár ne is értsék, intim üdvtanokat ismételt egy

nap élő elméletekből... – aztán lemegy a nap, s jönnek sorra az újabb hipotézisek. Aztán majd megint esteledik...

Amúgy, mégis, mit is hiányolok? Mire fut ki ez a körkörös magánbeszéd a megértésről vagy megismerésről?

Példa lehet (ne a levegőbe szónokoljak már!), akár csak egy a sokak közül: egyszer (2011) egy *Tömörkény és egyéb urak* címen zajló konferencia (az Irodalmi Jelen búvkörében) nemcsak „ismerős urak, idegen emberek” vagy a hallgatag magyar ember, az „elpengetett régi világ” allegóriái mentén értelmezhető közléstartományokba invitált sokakat, hanem a „dokumentum” és a „ponyva” műfajiságának, a képi ábrázolás és a szimbolikus közlések narratív világosságának tárgykörében is érdekes nívumot kínált (a szegedi parasztokról, a virtuális értékrendekről, a profán liturgiáról, az etnografikus és szociografikus népábrázolásról, a 20. századi elbeszélés történeti érvényéről), s ezen a közléshorizonton roppant izgalmas tárgykörbe fogott értő szavaival Szilasi László egy akkori előadásában: *Tömörkénynél még megvolt: a részvét és az ironia elfeledett lehetőségei a szegedi parasztábrázolásban*.³ Már a cím is arra serkent, ne csak a szépészeti, irodalomtörténeti, kultúrákritikai vagy stilisztikai dimenzióban szólaljon meg, hanem mai relevanciájával, társas és tudományos érvényességével is. (Közjátékom címe is innen fakad...) De miként is szól, ami nem szól, ami feledésbe ment, ami lélekipendülésről mond le, ami nem kötelez befogadásra, nem él a közlésfelelősség eszközével, s nem ébreszt rá a közlésoldal másik felének, a befogadás-oldalnak elkötelezettségére?! S van-e ilyen egyáltalán – irodalomban, értékközvetítésben, művészeti ágakban, a tudás sajátos réseiben? Nem szól-e akár évszázadnyit átaludva is többről (vagy épp sokkal többről, ismét aktuálisról, folyamatosan kísértőről) az, amit imitt vagy amott, sokaknak vagy keveseknek, naplónak vagy többkötetes regénynek fogalmaztak elődeink? Nincs-e „kötelezően ismerendő irodalom” értéke a messzi múltból kísértő tudásnak, a regisztrált üzenetnek, az irodalom hagyatékának a társas- és társadalomtudományok számára?

Mert hát de..., dehogyisnem, sőt! Talán ezért is kedveljük az ilyesmi kísértéseket. Talán ezért is ül a polcunkon, ezért kínálja szövegtestét oly sok előd oly sok-sok-sok műve, hagyatéka, üzenete, utókornak „célzott” beszédmódja. Kicsit ekképpen, ahogyan Thomka Beáta fogalmazza: „A szociokulturális vagy morális affinitás, a Mészöly Miklós által gyakran emlegetett filantrópia, a szolidaritás és a válsághelyzetben lévők iránti emberi érzékenység nem lenne elegendő a mély szakadék poétikumának kialakításához, amely a jelenkori történelem emberi tapasztalatát jellemzi. Az elbeszélő elszenvédőként, résztvevőként, tanúként, krónikásként léphet föl. Tényszerűen vagy személyesen reflektálhat, fikciós vagy vallomásos formában beszélhet arról, ami körülveszi, és aminek maga is részese. Vagy olyan írói alapállásból szólal meg, amely az érintettséget nem leplező érzelmi többletből, az átmeneti sorsközösség benső látószögéből következik, mint Szilasi regényében.”⁴ S mert *A harmadik híd* Szilasija markánsan őrizi

3 Szilasi László: *Tömörkénynél még megvolt: a részvét és az ironia elfeledett lehetőségei a szegedi parasztábrázolásban*. In Thomka Beáta (szerk.): *Befejezetlen könyv*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2012, 31–42. p.

4 *Regénytapasztalat. Korélmény, hovatartozás, nyelvváltás*. Budapest, Kijarat Kiadó, 2018, 185. p.

a felelős megszólalás és a filantrópia szükségességének egész habituális hátországát, vagy éli és átélteti velünk az *Amíg másokkal voltunk* történő történelmeiben „a maradék kaland” várásának egész valóságértékét („*Ismered a dolgok valódi értékét. A lélek és a gondolat lényegi jogait soha nem szabad elveszítened. A mesterség, a szükség és az alkalom sem bitorolhatja el. Ezek voltak a kiszabott bölcsességei.*” – 286. p.), addig e kiszabott bölcsességek nem magukért valók, hanem közösek, körkörösök, cserekapcsolati értékük létfolytonos mozgás, de kísértő jelenlét is, bennünk visszhangzik, értünkvalóan is közkinccs.

Mármost, ha magamra vállalhatom itt a kellő bölcsesség és irány nélküli szentenciázás felelőtlenségét – talán épp ez az, ami „általánosan” hiányzik a kortárs társadalomtudományok legtöbbszörből mostanság. És egészen biztos az, hogy ilyeneket nem lehet és nem is szabadna mondani, társadalomkutatóként mégannyira sem..., de kérem, láttassa valaki velem azt az értünkvalóan hiteles közlést a politikatudomány, a makroszociológia, a rendszerkritikus médiakutatás, a személyes hangtól sem érintetlen szociálpolitika, a narratív médiatudomány vagy az ökológiai felelősségű klímakutatás, a várostervezés, az igazgatástudomány vagy a nemzetközi kapcsolatok elméleti bűvköréből, amely ezzel a „mirólunk van szó” moralitással fogalmaz az Emberről! Nem a „zemberek” létezhetetlen világáról, hanem őróla, az Egyénről, közösségéről, kis köréről, állapotairól, sorsfacsaródásáról, poklairól, tisztulásairól, reményeiről vagy újrafölépüléseiről! Azokról a résekről, melyekben (akarja, nem szereti, elviseli, belepusztul akár) a léte bontakozásával kell megelégednie. A „mély szakadék poétikuma”, a szolidaritás hiánya és a szocialitás hanyatlása a leginkább az, mely köztes teret, hidak nélküli terepet, lebombázott világok és fölöttük göpzivvel elsurranó mindentudások idegenségét érinthetné, szinte érintetlenül hagyja mind a tudást, a „rizómák” létét és megnevezését, de meg annyira a tudható tudások társas-társadalmi elköteleződését!

Csalfa szentencia ez itt, megengedem. A társaslélektan, az óvodapedagógia, az orvosi antropológia, a kisközösségi valláskutatás, a zenei befogadásvizsgálat is tud személyeset mondani, ha nem épp nagy kvantilisokban „átlagolható” akar közölni, vagy nem felülnézeti képekben akarja magát védettnek érezni. De még hány és hány élő, mozgó, változó, árnyalódó világ, mélység és magasság lakozik a létben, melyekhez ezeknek a legtávolabbi közülük sem lehet ezen a módon, hiába is igyekeznek a tudományos fórumokat teleírni és társadalmi érzékenységet vonzani maguk felé! Megértjük persze, már ha (ki)mondják egyáltalán, ha ismertté válik, ha elérhetően forgalmazott, mi mindent tudunk ma már az emberről, a létezésről, a képzetéről, kapcsolatairól, közösségeiről, hiányairól, vágyképeiről, megnyilvánulásairól. De... Mintha mégis folytonosan kimaradna a megismerés teljességéből a megértés esélyeinek egy szegmense, s nem is csekély partja, nem is kicsinyke mezője! Miért vajon, s ki az, aki erre érzéketlen marad, aki ezt nem közli, nem akarja közölni, nem tudja átfogni, nem képes sejdíteni, nem meri kimondani? Elmaradna tőlünk, kivonulna éppen az a tudásmód a létünkben, amely a tényismeret és a vélelem-térség találkozási pontjain, ezek hasadékaiiban lakozik? Titokká válik a társas tudás számára is, ami épp azért nem lenne titkolható, mert a sokféleség árnyalataiból mindannyiunk érintettségének kellene kihalatszania, nem pedig a tudás felhőkakukkvárában ücsörgők fölényének!

Talán háttértudás, talán rákérdezés, de mindezek mellett is megfontolandó Gilles Deleuze és Félix Guattari kísérlete az ágak és bogak, összefüggések és leválakozások,

részek és egészek felfogáskísérleteiről: „Nietzsche aforizmái a tudás lineáris egységét csak akkor szakítják meg, ha az örök visszatérés körkörös egységére utalnak, mely visszatérés mint nem-tudott jelen van a gondolkodásban. A nyalábos rendszer tehát nem igazán szakít a kettősséggel, a szubjektum és objektum, a természetes és szellemi realitás komplementaritásával: az egység kialakulása a tárgyban továbbra is gátakba, akadályokba ütközik, míg a szubjektumban egy újfajta egység győzedelmeskedik. A világ elveszítette karógyökerét, támaszát, már a szubjektum sem képes dichotómiák gyártására, ugyanakkor egy ambivalens, túldeterminált magasabb egységhez jut el, ami a tárgy dimenziójához képest mindig is csak egy kiegészítő dimenzió. A világ kaotikussá vált, a könyv azonban továbbra is a világ képe, hajszálgyökér-kozmosz a gyökér-kozmosz helyett. Fura misztifikáció a könyv misztifikációja, hiszen minél inkább részekre bontott, fragmentált, annál inkább teljes. A könyv mint *imago mundi*, valóban elég érdektelen gondolat. Valójában nem elég azt mondani: Éljen a sokféle – bár nem könnyű illetéknéppen felkiáltani. Semmiféle tipografikus, lexikális vagy szintaktikai ügyesség nem elegendő e kiáltás hallatására. A sokfélélt *csinálni kell*, de nem egy magasabb rendű dimenzió bekapcsolásával, hanem éppen ellenkezőleg, egészen egyszerűen a már rendelkezésre álló, n-1 dimenziók szintjén (csakis így lehet része az egy a soknak, lévén belőle mindig kivonható). Kivonni az egyet a konstituálandó sokból; írni az n-1 dimenzióban. Ezt a rendszert lehetne rizómának nevezni. [...] A rizóma néhány hozzávetőleges jellemzőjének felsorolása nélkül valószínűleg senkit nem győzünk meg. A rizómában éppen ellenkezőleg a viszonylat, a vonatkozás, a kapcsolódás nem szükségszerűen nyelvi jellegű: eltérő szemiotikai láncszemek különféle kódolásmódokhoz kapcsolódnak, biológiai, politikai, ökonómiai stb. láncszemekhez, s ezzel nemcsak különféle jelrendszereket hoznak játékba, hanem a körülmények összjátékából következő helyzeteket is. A *megnyilatkozás kollektív elrendeződései* valóban direkt módon, *gépies elrendeződésekben* működnek, ennek következtében nem lehet radikálisan szétválasztani a jelrendszereket annak tárgyaitól. A nyelvészetben, még ha szándékainkat tekintve ugyan az explicithez tartjuk magunkat, és semmit nem tételezünk a nyelvről, akkor is egy olyan diszkurzusmező belsejében maradunk, amely még különös társadalmi elrendezésmódokat és hatalmi típusokat implikál.”⁵

És nem mert abból állna a tudomány vagy a tudás, a tudósok tudása és a tudhatóságok képzete, hogy rálelünk egy forrásra, magyarázatra, s abban megkapaszkodva immár végtelenül föltárhatónak fészlő világot markolhatunk meg, hanem mert legalább annyira a válaszok helyetti/melletti kérdések tehetnék ki a tudás terét, ahol mintegy útbéli akadálylá lesz a képzet, hogy a világ, a lét, a létezés értelme valamely időiségben és célokságban magát a „fejlődést” is hordozza, mintegy elvitathatóvá válik, amint a létezés igéit keressük. De mennyire hasztalan is a rákérdezés, amint a mozgás, a fejlődés íve, a célképzetek felé jutás szimbolikus vagy akarnok vízióját akarnánk megragadni! S ahogy a „gépies elrendeződések” hatalomtechnikusai a maguk akarnokságával folytatják-befejezik e furcsa lénybeliség megjelenítését, az vissza is vezet afelé, amit a szó, a kép, az érzékítés eszköztárával a tudás kínál a társadalomismeretnek: „Mi több, az amerikai és már

5 Deleuze, Gilles–Guattari, Félix: Rizóma. 1996. Fordította Gyimesi Tímea. *Ex Symposion*, 15–16, 1–17. p. <http://www.c3.hu/~exsymposion/HTML/fu/deleuze/foszoveg.htm>

az angol irodalom is kifejezésre juttatta rizomatikus értelmét, képes volt dolgok között mozogni, bevezetni az és logikáját, felforgatni az ontológiát, elmozdítani az alapot, eltörölni kezdetet és véget. Képesek voltak pragmatikát csinálni. A közép tehát egyáltalán nem az átlag, ellenkezőleg ez az a hely, ahol a dolgok felgyorsulnak. A dolgok közötti egy nem lokalizálható viszonyt jelöl, nem mozgást egyikből a másikba és fordítva, inkább merőleges irányt, keresztmozgást, mely egyiket és a másikat is magával ragadja, kezdet és vég nélküli patak: a két partot lassan mossa, középen pedig felgyorsul...” (uo.).

A műalkotásban, képben vagy irodalomban megjelenő térségiség persze mindig direktnek is látszik, amúgy vonalakra szimplifikálható, de mégis sokféle árnyalattal bír befelé tekintve (s ennek megannyi tónusát jeleníti meg a kozszosszürkében bővelkedő Topol szinte minden terepe és talaja, barlangja és menedékhelye is), de amellett, hogy a világegész megragadására törekedne, maga a társadalomleírás is beéri olyan „egzak-tumokkal”, konkrétumokkal, „derivált” adatsorokkal, amelyek voltaképpen ábrákka egyszerűsítik a mozgásokat, változásokat, jelentésszerű teljességet. Ekképpen a létező világ valamely áttérképezését, deterritorizálását, egyben akár a rész-terek újraterritorizálását is megoldhatónak tüntetik fel, sőt el is végzik – ha másképp nem, legalább olyanformán, hogy a tudásról való tudást, a társadalom tüneményeiről való képzetet egyfajta mozgás részévé, az eredet és a célok közötti átmenet fejezetévé képletesítik, amivel a befogadóban olyan képzetet nyitnak, amelyben a mozgás, a sodrás a terek közötti út megtételével egyben a tér észlelését is viszonylagossá teszi. A hosszanti, horizontális út valamitől valami felé mint valami tér-sor tűnhet fel, amely végül az időt adja, s így maga a rizóma valamiféle sokszorozott tér felé kalauzol, de legalábbis maga az „úton-lét tere” mint köztes állapot szolgál képzetként ahhoz, hogy az útnak, fejlődésnek, indulásnak és érkezésnek mintegy értelme legyen, s ezt akár kívülről kapja, nem eredendően testesíti meg, voltaképpen funkciója szinte már megvan. A világ ekképpen újrafelosztása és a köztes állapot igéjének, a mozgásnak és átalakulásnak fontossága Topol ördögi útjain legalább akkora jelentőséget kap, mint a földi lét helyett a földben lét, a szabadban lét rabsága épp olyan kínos jelentőségű lesz, mint a föld alatti vagy bunkerben lét kietlensége; vagyis a mozgás(ok) és (cél)okság(ok) perspektívái olyasfajta személyes létben-térben megértést kínálnak, amely a belsők érzelmi, indu-lati, túlélési programozottságából adódóan mintegy a megélés és átélhető világban-lét teljességét jelenítik meg. Topol hősei épp annyira barlanglakók, mint menekülők, épp annyira Kafka „eleve-múlt” és „mindig-eljövendő” közötti kiszolgáltatottsági kulcs-helyzetét testesítik meg, mint amennyire magát a história emlékezetét voltaképpen meg-személyesítik, privatizálják, egyúttal meg is osztják.⁶

Így esik mintegy kézre az irodalmi vagy vizuális műalkotások befogadási folyamatában a „szubjektum és objektum oppozíciójára” érvényesnek tekintett nyugati metafizika klasszikus felosztása, amely nem enged e gondolkodási hagyománnyal szimplán csak szakítani (lám, például a Topol regényét körülvevő szerény sajtóvisszhang fülszövegszerű kivonatosságát a regény tárgyaként szereplő kor[ok]ról vagy történeti esemé-

6 Az árnyaltabb megközelítéshez a fennebb utalt Deleuze–Guattari-forrástanulmány mellett lásd még Péter Szabina: A művészet fennsíkjai. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2016, 1. 120–134. p.

nyekről), viszont magukba a regény tárgyaként szolgáló eseménymenetbe minduntalan beleszövődő tárgyi kitettségnek, emlékezeti momentumoknak is feltétlen névadással hódol, s így magát a tárgyokban való egység képzetét is fölérendeli annak a történevilágnak, amely épp a regényben e világok elképesztően veszélyes tárgyasulását és intézményesülését (muzealizációját és üzletiesedését, materiális értékét és embertől függetlenített piaciságát) fokozza le az „értelmezés” praktikus szemléletmódjának szintjére. Kísérteties az analógia: „Az értelmezésbe bevont műalkotások a sokféleség elve szerint rizomatikusak: nincs alanyuk, se konkrét tárgyak, csak határozóik, méreteik, dimenzióik vannak, melyek nem tudnak anélkül gyarapodni, hogy természetük újra és újra meg ne változzon” (vö. Deleuze–Guattari 1996, 4–5. p.).

De vajon értelmezhető-e, értelemmel bír-e a történelem, a politika története, a szimbolizációk ismerete, a műalkotások saját terének illetően „rizomatikus” funkcionalitása? Van-e bárki számára kezelhető jelentése, jelentősége a résekben és köztességekben megbúvó társadalmiságoknak, ha azok nem leírhatók a számszerű-képletszerű kivonatok formájában, s nem tehetők direktén is egy társadalmi tudás piac bolti árucikkeivé? Megjeleníthető-e a politikai tudás, a társas létképzetek, a létező népek közösségi tagoltóságában nem „tárgyilagosan” megnevezhető, „leírható” minősége? Van-e bármely értelme, rejtelmes célja, megnevezési ürügye annak, ami nem kizárólag csak a művészethistoria vagy a hatalomtörténet elkülönített szféráiban „ragadható meg”? Lehetne-e ugyanakkor a létről való ismereteink elemi tartozéka az ábrázolási eszközök, műalkotások, képzet szintű elvontságok megértése, megnevezése a társas tudás eszközeként?

Nincs, de valójában nem is igen lehetne akár Hieronymus Bosch pokolvíziói között olyan feeling, mint Jáchym Topol könyveiben, hisz akkor még nemigen létezett az „elvtársi” és „barátsági” közösségnek az a huszadik században több változatban is megismert változata, amely a hitleri világ cseh vagy ukrán megfelelőjét, vagy 68-as testvérbaráti megszállást kísérte-övezte Topol különböző regényhelyszínein. Évtizedekig azt voltam képes hinni: nincs drámább a dokumentarista filmvalóságnál, a társadalmi tények érzékeny és hiteles rögzítésénél, a mindennapi realitások fekete-fehéren leképezhető világainál, avagy a szociológiai „valóságkép” egynémely életközeli feldolgozásánál... – de ma már úgy vélem: „A” valóságról szólva olykor halvány képzetünk sincs a belső valóságok, az intim gyilkolódások, a saját környezetben kerekedő fenekedések gyalázatos világáról, melyek kies tartományt laknak be Topol könyveiben is. A kortárs cseh író (más módon ugyan, mint Bodor Ádám vagy Dragomán György, de valamiképpen mégis közös gyökerű hangnemben) épp azokat a magánszférákat járja be, melyek például a korosztályi másságnak, a gyerek- és kiskamasz létnek olyan szféráiba visznek, ahol a felnőtt világának lényegében minden pusztító eleme még erőszakosabban, bántóbban hat. S vajon egy kortárs társadalomkutató mikor lesz oly bátor, hogy makrostrukturális elemzés helyett kezébe vegyen egy „közönséges regényt”, s kontrasztot képezzen saját társadalmi tudása, meg a megformált regényvalóság eseményei között? Hányan ugranak ma neki, hogy Spiró György historikus regényeiben a mai visszhangokat hallják meg? Hányan kanalazták hiányzó társadalmi valóságképként Konrád György korai regényeit, s kik vannak most, akik még rálátnak a lét elviselhetetlen árnyalatosságában rejtőzködő párhuzamok értékebecslésére? Hol reked meg a „társas tudás” és a „társadalmi tudat” képzetformálási kedve, ha Gion Nándor vagy Danilo Kiš mai visszképét keressük a létezés éppen most adott szféráinak közegében? S ha a köz-

vetlen válasz ott rejlik is épp Thomka Beáta vagy Bencze Erika, Heller Ágnes vagy Szegő János megannyi olvasónaplójában, a komparatív és polifón identitáskeresés kolozsvári, vásárhelyi, váradi, pécsi, szabadkai, kassai vagy dunaszerdahelyi műhelymunkáiban, mikor és hogyan jut el ez majd a térségkutatók csíkszeredai, a kommunikációkutatók szegedi, a közléselemelencek debreceni vagy budapesti, a vallásnéprajzosok ljubjanai vagy őrvidéki, brünni vagy pozsonyi köreibez? S ha eljut is, mikor s hogyan látjuk majd a sokféle mondottból a kiválogatott mondatot átszivárogni a társadalomról való tudás bölcsészeti, kommunikációs vagy design-módszertani világába?

Talán rossz nap a mai, talán felhők mögé lopódzott a nap és hiányzik a március idusán még korainak is tartható tavasz. Talán túl sok a politikusbeszéd az ünnepélyes pillanatokban, európaizálódásban és térségi kispolitikákban, új pártszerveződésekben és még újabb „rendszerösszeállítások” körében, s kevésnek látszik a jó remény a biztatóbb jövőre. Talán csak nem kéne szomorító irodalmat olvasni, s a Goldberg-variációk helyett A fűga művészetét kéne „háttérzenének” zengetni. De a megértés még „befelé” és „lefelé” oly sok dimenziójának hiánya, a megismerés egyszer s mindenkorra lehetetlen totalitásának nyűgje akkor sem lenne könnyedebb, ha lemezt cserélnék. S a saját hangkulisszám még nem mentség a kérdés ellen, sem a megismerés vágyképe, reménye, esélye ellen. De ha abban is biztos lehetek: erre a magánmonológra sem fog soha senki válaszolni, s még kevésbé kívánná magára venni közös gondunk, akkor akár afrikai dobzenei rögtönzésre cserélhetném Glenn Gould elvarázsolt szigorát a pontosság terén, s az épp oly kecses megoldáshiány megmaradna a társadalomkutatások számára.

Hát akkor..., hogy honnan beszélék, már talán érthető is. De hogy kinek, ez még rejtély tudna maradni egy ideig. Addig is hadd szóljon a nagy struktúrákban a személyesség hangját, a makrorendszerben a mikroméretű tónuskülönbséget is élvezettel kérdező Johann Sebastian közlés-bája. Ezzel még elvagyunk egy ideig. Addig meg tán a világ is fordul, s nem lesznek kínos kérdéseink a még lehetséges jövőkről, értelmezési esélyekről, ünnepi délutánokról. De mindez már alighanem túl is van a háttérzajok és hírharangok ütközésén, a mágikus pokoljárások szóban leképzett végvidékein is. Megmarad viszont a mikroléptékű ködpára, a rizómákból kipárolgó mérgező bűz, s megmarad a releváns kétségeket kötelezettségszerűen megfogalmazó akarnokság is. A pokoli végítélet-képhez meg állnak még a roskadó könyvespolcok, s talán mindent betölt a jól hangolt zongorafutamok békítő pompája. Márciusi, ha nem is tizenkét pontos deklarációk, de a tizenkét fokos kromatikus skálák talán más köztességet is ígérnek a világnagy tudományok mellé...

Összefonódó rések, kátrányital, szocialista cirkusz

A kromatikus rendezett, újdonszerű módon formált gondolati és hangulati skálák igazán ismert előképei lakoznak abban a társadalomtudományi megismerésben is, melyben a jelek jelentésekké, a jelentések jelekké, a följelentések eseményekké, az események akár följelentésekké is válnak, de mindig valamely lendületesebb, völgyesített verzióban hoznak új sodrást. Talán a rések miatt, talán a rizómákban rejtőzködő igazságok miatt, talán a közléshagyomány újabb szertartásai okán. Az elsők között persze Kafkáról is gondolkodni lehet, de műveinek belső abszurditását (jellemző módon, ugyanakkor sajátos „topológiai” jelentéstér révén) a nyugtalanító alaptónus, a feszültséget regény-folytonosan

fenntartó állapotára maga hordozza. Ilyenszerű a Topol által megidézett *Éjszakai munka* keretében is, de más műveiben szinte végig megülő völgyiség, kivetettség, alázatba kényszerítettség, természeti jegyekkel is alátámasztott marginalizáltság alaptónusa.⁷

A rejtelmesebb s a kortárs prózában példaképpen Bodor Ádám szinte összes munkájában észlelhető hasonló alaptónus az értelmező aspektusban ekként jelenik meg: „Több oka van annak, hogy kérdések a kísérletek, amelyek a Sinistra, Verhovina s egyéb jelölések tényleges földrajzi azonosításán, a névadás furcsaságaiból kiinduló következtetéseken, illetve a történelmi és társadalmi vonatkozások konkretizálásán fáradoznak. E poétika látószögéből ugyanis módosul ezen összefüggések tényleges jelentősége. A dilemma ugyan a művekből következik, a magyarázatot azonban csak elvont síkon befolyásolhatja a kor, a kelet-európai tájék, az alkotások származása, nyelve, az alakok nemzeti hovatartozásának esetleges meghatározása. A rendhagyó névadás konnotációs gazdagsága és az eldönthetelenség tudatos eljárás eredménye, s mint ilyen hiteles formája az emberi szabadságvesztés kortapasztalatának. // Módszer és szemlélet kérdése, hogy az egyes elbeszélő poétikák az eseményzerű emberi világ szociografikus, antropológiai, lételméleti, egzisztenciális, lélektani, etikai és egyéb vonatkozásaiból mely előterbe állított sík látószögéből értelmezik a többit. Arról, hogy Bodor művészete mélyen elkötelezett a szociológikum iránt, elsődlegesen ontológiai karakterű kérdésselvetése ellenére sem feledkezhetünk meg. A *Verhovina madarainak* különös paradoxona éppen az antropológiai vonatkozások erőteljes érzékiségű ontológiába foglalása. A furcsa hegyvidéki imagináció az élő és élettelen természet, az animális ösztönök, érzékszervek, szagok, látványok, ízek, biológikum, testnedvek, észleletek anyagszerűségével a vegetálásra kényszerített létmód határkérdéseit feszegeti. A lefokozottság állapotrajza egyetemes, tehát felette áll a lokalizálással összefüggő kategorizálási konvenciónak. // A regények a körzet, telep, büntetőtelep, javítóintézet és egyéb locusokat nem urbánus közegbe, nem épített terekbe, hanem természeti környezetbe helyezik, ennek szerves részeként jelenítik meg. A beágyazási művelet némiképpen ellensúlyozza a bekerítettség érzetét, amit hiába keresnénk a történeteket a szoba, ház, hajó, cella falai közé záró ugyancsak tudatos, parabolisztikus vagy éppen tárgyyszerű elbeszélő hagyományban. // A regényirodalom a külvilág és az ábrázolás tágasságával egyes korokban a belső történések megjelenítését, máskor a narratív elem lefokozását s a reflexió nyelvét szembesíti. Bodor más irányt követ, s olyan teljességnek a tapasztalatát kínálja fel, ami a közelkép és a panoráma, a mikroészlelet és a tágasság, képszerű vs eseményzerű, statikus vs mozgalmas ellentéteihez hasonló szembeállításokon alapul” (Thomka 2014).⁸

Bodor és Topol a névritmus alapján nem vethető össze, és más tónusok okán sem. Ám a cseh és román verzióban is a természeti táj levertsége, a szüntelen nyomás, a haj-

7 Lásd ehhez még: Benyovszky Krisztián: Érintkezések, összefonódások, rések. Jáchym Topol: *Noční práce*. Praha, Torst/Hynek 2001. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-januar/Erintkezések-oesszefonodások-resek>

8 Thomka Beáta: Verhovina groteszk bölcsessége. In Milbacher Róbert (szerk.): *Előzetes kérdések. Rohonyi Zoltán emlékkönyv*. Kronosz Kiadó, 2014, 155–161. p. <https://sites.google.com/view/peri-mikro-szkip/20191-20/thomka-be%C3%A1ta-verhovina-groteszk-b%C3%B6lcsess%C3%A9ge>

lítottság és görcsösség, a militáris műveletek szótára, a vegetáló létmód és vidéki büntetőtelep-szerű közeg evidensen hívja életre a „narratív lefokozásnak” azt a minőségét, melyből az olvasó még pillanatokra is alig bújhat ki. S ennek crescendója egy opuszon belül, de már alaptónusban is főhangsúlya épp olyan, mint egy vezértéma és variációi egy robusztus kompozícióban. Lám:

„Siřem volt az otthonunk, a kétemeletnyi fiúnak, a taknyos hosszú ingeseknek és az idősebb tréningeseknek. Szigor, elegendő meleg, élelem és csehtudás, ez kell nektek, mondogatta a hat nővér.

Tróger népség vagyunk, és kemény kiképzés kell nekünk, hogy rendes ember legyen belőlünk, mondogatta Vyřzata parancsnok.

A legkülönbélebb helyekről jöttünk.

Amikor valaki új jött, főleg a hosszú ingesekhez, az idősebbek rögtön szemügyre vették és lezsűrízték, dakota ment a dakotákhoz, ferde szemű a ferde szeműekhez, a csehek meg Dýhához, ha pedig olyasvalakit hoztak, akiről nem lehetett tudni, hova való, és nem beszélt csehül, csak valami halandzsanyelven, az egy ideig egyedül ült és bögött a sarokban, aztán a nővérek elvették dolgozni, és megtanították csehül, és Isten gyermeke lett, és ruhát kapott a cseh gyerekek adományából, templomba járt velünk, evett, tetveket lopott, aludt.

Isten minden gyermeke, legyen az hosszú inges tőpörtyű vagy már tréningruhára érett suhanc, érkezése után rögtön kapott párat a pofájára az idősebbektől, hogy tudja, az Otthon otthonban van.

A hálóterem két emelete fölött lezárt régi emeletek voltak, alattunk pince, a pince alján pedig víz.

Én sosem kerültem magánzárkába a pincében. Oda büntetésből küldték a fiúkat, vagy hogy lehiggadjanak, ahogy Leontýna nővér mondta, mert néha valamelyik tréningesnél elmentek otthonról, rájött az öt perc, klinikai esetek voltunk.

Cseh otthon voltunk külföldi gyerekek számára, eldobott gyerekek számára, rossz gyerekek számára – olyan külföldi állampolgárok fiai számára, akik szartak a gyerekeikre, bekrepáltak, hűvösre kerültek, vagy elpárologtak.

[...]

Amikor az otthon még nem volt Otthon, teherautók a központból ágyakat, seprüket meg dobozokban evőeszközöket hoztak Albrechta nővér után, meg rengeteg fiútréningnadrágot meg -felsőt meg tálcát meg ládákban ágyneműt meg szintén ládákban rengeteg szappant. Csak utána jöttek Siřembe a nővérek. Jöttek a dalaikkal, a vallásos keresztjeikkel Leontýna nővér vezetése alatt, aki aztán az egész Otthon otthont irányította. A nővérek a kolostorból jöttek, elvették tőlük a kommunisták. A kommunisták kiszakították őket az imádságból, és csibészek, gyépések, hulladékok, vásott, árva kölykök gondozására utasították őket. A nővérek gondoskodtak rólunk, amíg a kommunisták ezt is meg nem tiltották nekik.

Nem tudom, mióta vagyok Siřemben. Emlékeimben hallom a hó csikorgását, tudom, hogy Cimbura úr bevisz Albrechta nővér konyhájába. Előtte Árnyékföldön voltam, ahol lárma volt, ricsaj meg az én népem.”

E szövegrész a *Kátrány* részlete,⁹ abból az „időutazásból”, melyben Topol az 1950–60-as évtized gyermekélményéből, 1968-as baráti tankhadosztályok megszállásának empirikus valóságából, a bolyongó nők és gyermekek kitettségének és tárgyyszerű

9 *Kátrány*. (Kloktat dehet) Fordította Koloszár Péter. Budapest, Kalligram, 2009, 268 oldal

eldobhatóságának létvalóságából, mindenféle tényleges és mentális, morális és nemzetközi háborúságok életkészletéből építi föl Árnycső vagy a poklok tájrajzának épületeit, romjait, csonkjait, feketéllő maradványait és emberi létformáit, akár beleértve is a katasztrofáltak és elszomorítottak teljes „al-világát”, hogy a korszak emberi alvilágait még fényesebbre pingálhassa. Az indító tónusban még kisgyermek főhős az Otthon otthonban, mintegy elhagyatva is gondozottan indítja állapotleírását, hogy majd kicsivel odébb már a gondoskodás belső rétegeit, az álgondoskodás látszatait, majd ugyanennek harcok közepette elszenvetett formáit állítsa kontrasztba saját gyermeki fantázia-képében egy valahol messzi távolságban, egy talán létező „mesés világ” otthonával, miközben az akár groteszk, akár sültrealisztikus, akár szurrealista prózába illő figurák keverednek álomképekkel és álomtalan naturalizmussal, helyi mítoszokkal és egyetemesen nemzetközi fegyverroppogással.

Valamelyest maga a prózaian átélhető drámai kiszolgáltatottság is keveri a naturalisztikus, fantazmagórikus és sültrealista próza, a világerzékelés nem vagy nemcsak gyermeki képvilágába a felnőttkorból bevetülő áthatások minden részletét, a csahos rasszizmust, a háborús rablás minden örömét és gyalázatát, a látszatheroizmus valódi kegyetlenségét és a tehetetlenül sodródó szenvedők egész 68-as szurreális eltaposottságát:

„Néztem a lábamat, amely a törpe lába mellett lógott ki a tankból, figyeltem a harckocsi-zókaát összetűzött és felhajtott ujjait, abban reménykedtem ugyanis, hogy megint nőtem egy kicsit. Minél hamarabb le kell tudnom a gyerekkort, határoztam el, miközben a tankunk zötyögve haladt az úton Kupecák és a poros földek között, ahol ezen a nyáron semmi sem nőtt; hozzásimultam a homlokpáncélhoz, és vártam, hogy véget érjen a gyerekkorom...”

A regény alaptónusa egyszerre (vagy felváltva) a megidéző emlékezet és a drámai történés párhuzamosságában leli meg önmagát. Semmi valódi heroizmus, semmi társas vagy társadalmi biztonság, csakis a naturális lét és a szurreális lehetséges váltakozása kínál keretet, változó nézőpontot, összecsúsztató felületet. Maga a lét a rizóma, a részvételen és a valószínű képtelen váltakozása nemcsak írói „módszer”, hanem a „bármilyen megtörténhet” legújabb kori ábrázolástechnika mintegy történelmi hűségű interpretációs síkjai is. A természeti és a történelmi, a gyermekkori és a korszakos, a létélmény és a fikció feszítő pályái a fizikai világ és a morális, a természetfeletti és a drámaian fiktív kategóriák csuszamlásaihoz vannak kikötve. Mintegy „kontrafaktuális” történelmi állapot, a fikció erdejében és lankáin kódorgás „történelmi fantasy”-je olyan helyismereti kategóriák mintegy szélesebb körbe vetített érvényességével szól, amilyen a 68-as szovjet és „baráti segítségnyújtó” megszállás volt, s ezen nem a reálhistoria módosító eljárása változtat a prózai narratíva értelmében, hanem a lehetséges világok reáliája, ennek határai szabta képtelenségek alternatív motívumaival. Szintúgy áttűnésekben mosódik egymásba a művészi játékosság, a szociális félelem és a falusi-természeti kitettség gyermeki körképe, kiegészülve a külső történések abszurd vagy drámai mivoltával, az alternatív elgondolás és a strukturális történetfolyamat ellentmondásaira épülve. Nincs „a valóság”, csupán egy megkettőzött, külső és belső, idegen és saját, elfogadhatatlan és megtört, túlmotiváltan életszerű és képtelenül aberrált világ folya-

matos dörzsölődése.¹⁰ Erről a kétkedések nélküli történészek mint lemeztelenített valóságról egy valódi historiográfiai vitában vélekednének másképpen, a kommunikációs térben viszont más paradigmákat követő író számára a nyelvi értékű diskurzus az olvasóval nem egy „igazi regény” íráshatárainak képletével, hanem a történelmet mint múltat egy másfajta determinizmusnak alárendelő „tényszerűségekkel” kiegészítve kínálhatja, ebből adódóan viszont nem az „objektívan” megismerhető, hanem a maga posztmodernes sodrásában történeti narratívaként konstruált mondanó kerül szemünk elé. A főhős megismerő és „idősödő”, a felnőttkorba belenőni kényszerülő, s abban a múltat, Árnycsőföldet, az elhagyatottságot és az élésképtelenséget mint közvetlenül adottat megfogalmazó szereptudat részese lesz, számára a felnőttek „racionális” világa az evidens pusztulás, sőt a nulla esélyű jövő közvetlenségével jár. Ennyiben történeti is, de hűsége a megismerő beleilleszkedés és a menekülő kiilleszkedétség létezőhatárán helyezkedik el. Olyféleképpen, ahogyan a kortárs társadalomtudományok (ismételt, száz év múltán ismét éledni látszó) ismeretelméleti kulcskérdései ismételtelen föltehetőek volnának – ha ugyan le nem tiltaná azokat valami jól megfontolt érdekháttér, a jobban tudás igyekezete, a legitim módon kinyilatkoztatásra felkérés kötelme. E valamelyest „leletmentés”, az Egyén kilétének mintegy „bementése” a társas közösségi életben maradás kulcsstémái közé, sőt szinte egyetlen továbbélési lehetőségként a megismerő emlékezet féltékére, oly módon válik itt alternatív historiává, hogy azon túl voltaképpen édes mindegy teóriák végtelen mezője van csupán, de éppen oly bejárhatatlan tájak, mint a létezés poklokon inneni fertálya.

Topol regényes világa a létezés objektív abszurditásával szembeállítja a „még emberi” létezés szubjektív erőszakosságát. A 68-as csaták idején a robusztusan kegyetlen ellenfél, aki nemcsak ellenség, de a történelem reális küzdéscsüszkeit perszonális közelből megjelenítő mitikus önképű narratív közeg is, egyben olyan regénytézis szereplőinek hangja, ahol az alternatív valóság esetében már mindegy, kik szövetkeznek a helyi túlélők ellen, a tájegység belső tengerrel elöntését vagy éppen atomkísérleti helyszínként kezelését előjelző seregek immár nem a történeti, hanem a mitikus prózához, a mágikus pokoljárások forrásirodalmához segítik közelebb kerülni az olvasót:

„A cseh bementő közölte, hogy a csehszlovák népet elárulták. A csehszlovákokról beszélt, akik a keleti hordák elleni egyenlőtlen küzdelemben életüket áldozták a civilizált nyugat-európai világért, és azt várták, hogy a világ a segítségükre siet, dacoltak az orosz ázsiai sztyeppékről érkező invázióval, ahogy őseik a tatárok inváziójával, és cseh vagy szlovák fejüket büszkén az ég felé emelve haltak meg, mert hitték, hogy a kultúrember elárulása nem ismétlődik meg, hogy nem lesz még egy München” (201. p.).

A történeti hűség helyetti narratív, akár extrém, akár stíluspolitikai, akár abszurdisztáni szakszótárba illő alternatív valóságkép tehát a hipotetikus szenvedés valós idejű tudósítássá válik, egyben kiskamasz szemmel tekintve is agrém módon lenyűgöző, s perze a megsemmisítő tragédiák a legendák lehetetlenségével és a helyenként nem

10 Árnycsőföldről lásd: Erik Gilk: Mi lett volna, ha?... /Lokálpátria/ Lettre, 2014, 94, 11–13. p. epa.oszk.hu/00000/00012/00078/pdf/EPA00012_lettre_2014_94_11-13.pdf

kevés cseh öniróniával bemutatott lokalitástudattal is kiegészül, mitől is maga a nemzeti bátorság lesz a polarizált történekek és a pincékbe, barlangokba, odúkba zárt identitások ellenpólusa. Ha épp ez a nemzeti tudat, ha ezek a hősök, ha ez a történelem, ha ilyen a „barátság”, s ha ennyi egy ember élete, sorsa, értéke, jövője is, akkor ott a dicsfénynek maradéka is halovány ködbe vész. A mélyről jövő szkepszis, a személyes történet és a kollektív emlékezet belülről árnyalt (vagy tájegységivé maszkírozott) arculatai nemhogy az új s még újabb kori történelem végleges kisiklását tükrözik, de a konstruált világok mindenkorai lehetőségét is a „faktualitás” formálta perspektívatlanság felé tolják, ennek mélységes mély mitológiai gödrébe taszítják. Ekképpen az alternativitást tükröző történeti próza és az abszurd-szociografikus megjelenítésmódok úgy kerülnek közvetlen szomszédságba, hogy a folyamatban nemcsak a történeti kitérők, elválások és testvériségek, önkörén belül is embertelen mikrohistoria vagy a lehetségessegek beteljesületlen vak véletlenjei dúlnak, hanem egyúttal a megismerés módját és értelmét is megkérdőjelező humanista filozófia modern lehetőségei is becsődölnek. A cseh történetírásban is idői szintéziseket kereső szakkutatói felfogás éppúgy, mint a „regénytapasztalat” jegyében kérdéseket és megértésmódokat megfogalmazó ontológiai státuszkutató (lásd alaposabban Thomka 2018) egyaránt arra figyelmeztet, hogy nem csupán „történelmi-regény-értelmezések új napirendje kerül elébünk, hanem a kortárs lét-felfogások újragondolási kategóriáinak” is számot kell vetniük a narratívák rejtőzködőbb világával. A fennebb utalt Topol-kontextusok épp ezért kihívóbbak a kulcsszavak felől tekintve (pince, összeesküvés, biznisszösvény, elveszettség, népek tavasza, csapda, jel, kések, rengő föld és rejtőzködő tárgyak, repedés és odú), de talán még erőteljesebben kínálkozik az analógiás megfejtés, mely a világirodalom mágikus poklainak cseh életközösségbe vetített párhuzamát helyezi fókuszba. Mintegy a problematika „kivonatolt”, más hangnemben is felizzított tükre jelzi ezt Topol *Véres szelindek* című versében:

Kihirdette a moratóriumot a háború véget ért
 elkezdődött a Majom éve szanaszét görögtek
 a narancshéjak a levegőben csörögtek a drótok
 az ég sötét és nedves volt
 nem volt miről beszélni nem volt hova menni
 véres szelindekkel találkozott
 a lehető legalkalmasabb állat volt most
 akivel találkozhatott egyáltalán a hosszú séta során a falak közt
 a fagtól reszkető szelindek az átjáró végén balra panel
 jobbra kocsmá majd a Linhart-féle pékség
 a homok megcsikordult egy pillanatra meglátta a világot
 a pillanat rezdülésében
 egyszerre valami volt.¹¹

A pillanat rezdülésében meglátott világ, mely egyszerre valamivé lehet, talán nem végtelen távolságban lakozik a bevezetőmben felhozott háttérzajoktól, a megfélemedés

11 Németh Zoltán fordításai. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1997/VI.-evf.-1997.-aprilis/avantgard-tancosno-Veres-szelindek>

mint megértés, a rejtélyek békülése mint szimbolizációs eljárás lehetséges felfogásmódjától. Saját tudásterületi kontextusba vonva mindez a kiszolgáltatottság antropológiájának igen érzékletes állapotrajza, mondhatni kutatási terepe, melyen és melyben a létezés elvitathatóságai nem csupán gazdasági vagy kapcsolati, vallási vagy etnikai, pszichológiai vagy politikai szintéren megjeleníthető rezdüléseként kapnak szerepet, hanem maga a pillantás mint ontológiai gesztus teszi őket véresen komollyá. Topol, amikor a megszállás műveleteit és előzmény-következményeit jeleníti meg, mintegy párhuzamos történetekként bányász a szinte animista falusi közösség, a kátrány-ítató, büntető menhely-intézmény és a kommunizmus ideológiai drámájától levert helyi szabadságosság, az elbizonytalanodott közösség és a magabiztos fegyveres bandák, a távoli és a mindennapi, a defektusokban dúskáló idegen és saját félelemfeldolgozások őrzítő parttalanságainak variációival,¹² „a varázsmese és a gótikus hagyományoknak elkötelezett fantasztikus irodalom” atmoszférateremtő funkciójával, a kafkaiság és a gyermekkor-ábrázolások regényírói, vagy az abszurdítások cseh tradícióinak megfelelő megközelítések jelentéstelítettségével, az éjszakák, pincék, tisztogatások, titkos műveletek, »reakciós« gonoszság és még reakciósabb ideologikusság gyötrelmeivel” (Benyovszky 2004).

Lehet, akár a bármikorri társadalomról való tudás is pontosabb a szociológia aspektusából, mint a demográfia, politika, nemzetközi kapcsolatok „magasságából”, s akár mely helyi kutatás is generálisabban hiteles a helyi tudás, helyi kapcsolatháló, helybeli érzékenységek „mélységeiből” tekintve. De vajon a történeti, esemény- vagy helytörténeti, esetleg emlékezetstörténeti tudás lehet-e bármely archívum leletanyagánál is hitelesebb? Lehet-e többet tudnunk, ha a páratartalom, a farkas-félelem, a helyszellemek, a büntető hatalmak, szakrális hitek belső világát az interjúkkal, levelekkel, emlékező nyilatkozatokkal pontosítjuk, mintha mindehhez még társul az irodalom faggató, belátó, megismerő aspektusa is? S lehet-e mélyebb a helyi tudás valamiféle „mandarinnyelv” felé közvetítve, a társadalmi ismeretek szótárával bővítve, vagy ennek szókészletére „átfordítva” tesszük értelmező megismerés tárgyává? S lehet-e a saját érzékenységünkön áteresztett sokféleség „fölebe” helyezni a társadalomtudományi belátás érvényességét – vagy csupán a tudásterületi megosztás segít mindezek klasszifikálásában? Ha pedig a természeti, természetes, annak látszó vagy azzá változó szokások, normák, döntéshelyzetek, kiutak, elkerülő megoldások kérdéseivel a rejtekező mozgásokat és hiedelmeket is egybefűzhetjük, kialakulhat-e maga a mozgás, a változás összehatásának tetsző kommunikatív olvasat?

Mint Péter Szabina emlékeztet, az emlékezetmegőrzés aspektusában mindvégig ott rejtezködik a rizóma mint megannyi „valamivé válás”, mely dimenziókból, mozgásban lévő irányokból áll, melynek „nincs se kezdete, se vége, mindig csak közepe van, ahonnan kihajt és kiárad” (vö. Deleuze–Guattari 1996, 14. p.). Ekképp a természet azért

12 Lásd ehhez további körvonalakkal s Topol *Éjszakai munka* c. regényének háttérrel egybecsengő kifejtését: Benyovszky Krisztián: *Érintkezések, összefonódások, rések*. Jáchym Topol: *Noční práce*. Praha, Torst/Hynek 2001. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/2004/XIII.-evf.-2004.-januar>

hasonlítható a művészethez, mert ily módon képes összekötni a fennálló élő elemeket. S ennek következtében olyan affektumokká és perceptumokká lényegül át, melyek által a néző egy olyan kiterjedt kompozíciós és konzisztens síkon találja magát, amivel párhuzamosan együtt úgy épül s gyarapszik, ahogy a mű halad előre, ahogy nyitogatja, kavargatja, szétszedi és újraépíti az egyre határtalanabb kompozíciókat, amelyeket mind jobban és jobban áthatnak a kozmikus erők (vö. Deleuze–Guattari 2013, 160. p.). Így a befogadói munka révén rizómák szülehetnek, a művek olvasásakor a szökésvonalak kiterjeszthetők addig a pontig, amikor szinte már-már absztrakt gépezetekként az egész konzisztenciasíkot befedik (Deleuze–Guattari 1996, 7. p.). A műalkotások a reprodukálható „világ helyett egy olyan kívüllélet éreztetnek, aminek nincs képe, se jelentése, se szubjektivitása. [...] Minél mélyebbre merülünk egy műalkotásban, a befogadás annál inkább egy olyan aktussá válik, amely saját természetéből adódóan maga után vonja a világ létezését mint a létünk igazolásához szükséges háttérrel. Ennek okán testünket *expressis verbis* mindig meghatározzák azok a tárgyak, melyekkel minduntalan észlelési viszonyba kerülünk; az asztal, amit nézünk, a szék, amire leülünk, a járda, amin sétálunk s így tovább...” (i.m. 131. p.)

Összességében úgy vélem: épp ez az a háttér, amellyel valamiért a műalkotásoktól független tudomány-„műalkotás”, máskor a tudáslesen magasan álló szcientárium a hétköznapi megismerési és megértési szintű ismeret- és tudástermeléssel nem képes befogadó módon kölcsönhatásba kerülni, vagy belátó viszonyban együtt élni... Ez lehet talán oka, magyarázata azoknak az elszánt interpretációknak, amelyek révén a társas tudás egy egészen másfajta társasságról alkotott fogalmaival kommunikál, a prioritásokat kiemelő szaktudományi aspektusok ismét egy újfélével, de valahol az egész mintha mégis sérülne, valami befogadó átkarolás nélkül maradna... S főképp: mintha épp a létező Ember peregre, hullana, pottyanna ki belőlük.

Végső soron talán az sem lehet képtelenség, hogy magukat a tudásközvetítő olvasatokat épp azok a kívüllétek tükrözik leginkább, melyek a világ létezését mint a létigazolásához szükséges háttérrel láttatják, amikor a róla való tudást kínálják. A tárgyiasított, tudásterületi szegmensekre tagolt teljes kép helyetti megoldásokban épp e jelentések szubjektivitása szenved hiányt... Ámde, az sem kizárható, hogy a mágikus pokoljárásoknak bőven megvan a maguk tudományos mutatkozási formája is, melyekből pedig ezek nem ok nélkül hiányoznak.

Topol kötetei kapcsán talán túl messzire vetemedtem már itt. Tenni is csak azért merészkedtem, mert Topol figyelmeztet a dolgok természetének sem az egyesre, sem a sokféleség kiábrándító verzióira nem emlékeztető ábrázolásmódok kölcsönhatásaira, a világban-lét és a kollektív tudás környezeti összképének ismeretföldrajzára. Árnyékföldre is, ahonnan talán vétettünk-érkeztünk, s az ördög pokoli Műhelyére is, ahol az emlékezet földbe zárt, emlékművé lenni kényszerített állapota mintegy egyetemlegesen közös végállomásunk. S velünk a társadalomtudományoké is, melyek mintha épp elszalasztanák a lehetőségét a megismerő emlékezet illően értelmező befogadásának.